

УДК 37.034 (14)

І.М. Шкільна, м. Київ

ВИХОВАННЯ ГІДНОСТІ В СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ ЯК БАЗОВОЇ ГУМАНІСТИЧНОЇ ЦІННОСТІ

У статті розкриваються проблеми виховання гідності в старших підлітків як базової гуманістичної цінності в теорії і практиці педагогічної науки.

Ключові слова: *виховання, гідність, гідність особистості, базові гуманістичні цінності.*

Виховання в сучасних умовах ставить перед педагогами нові задачі: виховання активної творчої особистості, здатної до саморозвитку, самовдосконалення. Гідність є базовою гуманістичною цінністю, що відображає уяву про цінність будь-якої людини як моральної особистості. Це означає також свідоме ставлення людини до себе самої та ставлення до неї з боку інших і суспільства загалом, у якому визнається її цінність. Вона виражає уявлення про цінність кожної особи, яка або реалізувала себе, або може реалізуватися в майбутньому.

Це знайшло своє підтвердження у законах України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Концепції виховання гуманістичних цінностей учнів загальноосвітньої школи, Програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Конституції України та інших державних та нормативних документах, що передбачають створення такої системи виховання, яка забезпечила б можливості для постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу нації.

Метою нашої статті є дослідження проблеми виховання гідності у старших підлітків як базової гуманістичної цінності в теорії і практиці педагогічної науки.

У філософії гідність розглядається в контексті моральної свідомості і цінності людини, що розкривається через ставлення до себе, до інших людей, до світу загалом і виступає усвідомленням власної духовної, культурної і соціальної значущості.

Витоки розуміння проблеми гідності беруть свій початок в античності (Аристотель, Платон, Протагор, Цицерон), які

вважали, що гідність особистості виявляється у судженнях, правильних вчинках, законослухняності. Природно, що античні філософи гідністю наділяли лише вільних патрициїв і не розповсюджували цю якість на рабів.

В епоху Відродження ця проблема знову піднімається у промові П.Мірондоли “Промова про гідність людини”, трактаті Дж. Манетті “Про гідність і вищість людини”, де гідність розкривається через інтелект, любов, твердість духу. У працях М.Фічіно “Про життя”, “Коментар на “Бенкет” Платона” прослідковується вплив ідей Платона, обґрунтовується гуманістична концепція людини, утверджується її висока гідність.

Інтерес для нашого дослідження має раціоналістична концепція Б.Паскаля, який трактує гідність особистості через велич її думки. Тоді як І.Кант пов’язує гідність з людською цінністю, де людина виступає не засобом, а ціллю.

У дослідженнях М.М.Бахтіна, М.А.Бердяєва, Ж.-Ж.Руссо, Ж.Сартра, П.А.Флоренського гідність висвітлюється через дотичні цінності свободи, совісті, честі. Тоді як К.А.Абульханова-Славська, М.Вебер, С.Л.Франк, М.Шелер, висвітлювали окремі аспекти гідності через взаємодію, взаємовплив тощо.

Антропологічний аналіз праць М.Хайдеггера розкриває гідність у аристотелівській традиції, як цілісне почуття, що виникає не при наявності узагальненого поняття “людини людей”, а “людино-самості”. Філософ розглядає гідність як стрижневу цінність буття особистості, що відкидає вищість інших, їх переваги та підпорядкованість їм.

Такі сучасні філософи як Л.М.Архангельський, А.А.Гусейнов, А.В.Разін також звертаються до категорії гідності. У цьому контексті особливе місце займає монографія Г.Д.Бендзеладзе “Про поняття людської гідності” (1979 р.), де робиться спроба переосмислити цю проблему за радянських часів, згідно з моральними вимогами соціалістичного суспільства.

Український філософ М.Г.Тофтул зазначив, що “гідність – це особливе моральне ставлення людини до себе, що виявляється в усвідомленні своєї самоцінності й моральної рівності з іншими людьми; ставлення до людини інших людей, в якому визначається її безумовна цінність” [9, с. 61].

У психології на сьогодні не існує єдиної думки стосовно проблеми гідності. Різні аспекти цієї проблеми знайшли відображення в дослідженнях самосвідомості В.В.Століна, І.І.Чеснокової; самоповаги та самооцінки – Н.Дятленко, І.Кона,

В.Куніціна, Т. Петренко, Т. Шібутані; саморегуляції моральної поведінки особистості – Б.Братуся, С.Рубінштейна, В.Чудновського.

Так у “Психологічному словнику – довіднику” М.Дяченка і Л.Кандибовича поняття “гідність” розглядається як ціннісне ставлення особистості до себе та інших людей, через призму совісті, честі, відповідальності.

Гідність функціонує як внутрішня умова діяльнісного ставлення до дійсності, тоді як самоповага виключає бездіяльність (В.І. Слободчиков, В.В. Столін та ін.). У цьому сенсі переживання почуття власної гідності є турботою про її збереження в очах інших. Воно являє собою найбільш чутливу частину “Его”, захищаючи яке особистість, з почуттям власної гідності, використовує усі можливі ресурси. Тому почуття власної гідності є індикатором благополуччя статусу особистості у міжособистісних стосунках.

Виховання гідності передбачає і відмову від егоцентризму і зорієнтованість на гуманістичні особисті цінності [2, с. 7]. Це, на думку Т.Кирюшкіної, обумовлює сенсотворні цінності, які визначають ставлення особистості до різних сфер життя та інших людей [4, с. 11]. Таким чином, становлення моральної особистості пов’язане не лише з засвоєнням гуманістичних цінностей, але і їх інтеріоризацією, що в старшому підлітковому віці виражається в прагненні вирішувати екзистенціальні проблеми, пошуці сенсу життя. Почуття власної гідності виявляється у єдності індивідуального досвіду, коли послідовність і передбачуваність особистісних проявів говорять про цілісність особистості, у той час як непослідовність і непередбачуваність поведінки можуть свідчити про несформованість моральної сфери. Отже, почуття власної гідності функціонує як моральний стрижень, що визначає спрямованість поведінки і стосунків особистості.

У психологічному дослідженні В.В.Рибалка “Честь і гідність особистості як предмет діяльності практичного психолога” гідність розглядається як сутнісна етико-психологічна та аксіопсихологічна ознака людини, що є суб’єктом моральної поведінки та творчої діяльності з продукування духовних і матеріальних цінностей, зокрема і себе як найвищої цінності. На думку психолога, надмірне приниження або піднесення особистості, відхилення від кодексу честі і гідності призводять до гострих персональних і суспільних проблем для вирішення

яких пропонується психолого-правовий, філософсько-психологічний, демократично-психологічний, етико-психологічний, еволюційно-історико-психологічний, релігійно-психологічний, раціонально-взаємозалежно-психологічний, співдіяльнісно-психологічний, імуно-психологічний, субординаційно-обмінно-психологічний, шоківий, радикально-психологічний, революційно-психологічний підходи [6].

У своєму дослідженні ми опираємося на положення І.Д. Беха стосовно розуміння поняття “гідності” і “культури гідності”, який під гідністю розуміє усвідомлення і переживання особистістю самої себе у сукупності морально-духовних характеристик, що викликають повагу оточення. При цьому не виключається варіант, коли внутрішні утворення як характеристики особистості не викликають поваги до неї. Тут психолог звертає увагу на ступінь суспільної значущості цих характеристик особистості, або ж про недостатню моральну вихованість того, хто вступає у взаємодію з носієм почуття гідності, маючи на увазі, що цей зворотній зв'язок як повага – ставлення об'єкта гідності до її суб'єкта є обов'язковим у концептуалізації почуття гідності.

У випадку, коли об'єкт гідності не проявляє поваги до суб'єкта гідності, останній захищає своє право на заслужену повагу відповідними гуманними способами, тобто чинить виховний вплив на нього.

Також І.Д.Бех звертає увагу на той факт, що гідність особистості має зовнішнє втілення: у поставі, ході, мові. “Характер нашої ходи, рухів, мови з найперших хвилин формується під впливом нашої взаємодії з соціальним простором, який може бути або простором поваги або зневаги. Конкретний стиль зовнішнього втілення є улюбленим предметом для творів письменників-сатириків. Однак, у виховному плані більш важливим є внутрішній вимір почуття гідності, який вбачається у самодостатності та сенсі життя особистості” [1].

Цінною для нас є думка І.Д.Беха стосовно культури гідності особистості, яка розглядається ним у контексті духовного життя та означає, що засвоювана нею *мораль доброчинності* у відповідній системі морально-духовних цінностей стає змістовною основою гідності як інтегральної її цінності. По-іншому, йдеться про особистісну гідність людини як регулятор її поведінки, про життя за законом гідності. Тут гідність має виступити *надцінністю* як морально-духовне утворення вищого порядку; у цьому сенсі всі інші цінності доцільно вважати у різному ступені конкретними.

“Для володаря культури гідності змінюється весь спосіб бачення історичних культур та їхніх практик. Те, що раніше мало найвищий престиж, тепер може видаватися вузьким, позбавленим смаку, однобічним. Ми не можемо більше відчувати глибоку пошану до того, що раніше; навпаки, це почуття тепер викликає сама гідність як надцінність і ті універсальні вимоги, які вона висуває. Ми відчуваємо себе піднесеними над сірістю бездумних звичаїв, відчуваємо, що стаємо громадянами республіки духовності” [1].

В Росії серед психологів проблеми особистісної гідності досліджувала Ю.Є.Зайцева, яка визначає її як психологічний феномен на рівні побутової свідомості, що передбачає певний рівень особистісного розвитку. На думку психолога, почуття власної гідності є особистісною диспозицією, що відображає стійку схильність людини реалізовувати у своїй поведінці ставлення до себе і до іншої людини, як до безумовної цінності [3, с. 154]. На її думку, людина з почуттям власної гідності вирізняється стійким, позитивним, емоційно-ціннісним ставленням до себе, упевненістю у можливостях досягнення власних цілей і відповідальністю, усвідомленістю життя і прагненням до самоактуалізації, та позитивною динамікою власного морального розвитку.

У педагогічній науці гідність розглядається як моральний феномен і стрижень людської особистості, що визначає ставлення до себе та вимогливість, яка не дозволяє входити у суперечність зі своєю моральністю.

У праці А.Макаренка “Честь” висвітлюються проблеми честі і гідності людини. Він писав “Людина має бути здоровою, зокрема морально у своїй гідності – ось і все!”. Роздумуючи над проблемою гідності, педагог зважав і на самореалізацію особистості “шукати для себе гідне поле битви”. Таким чином, повість “Честь” можна вважати своєрідним підсумком педагогічної діяльності А. Макаренка.

Право дитини на повагу її гідності відстоював і В.О.Сухомлинський. У статті “Людина – найвища цінність”, де він піднімає питання стимулювання дитячої честі і гідності, її виховання, розвиток, любов до неї та щастя. У іншій праці “Роки отроцтва” педагог висловлює слушну думку: “Підліток, який відчуває і усвідомлює свою гідність, здатний подолати значні труднощі” [8, с. 322]. На його думку, усвідомлення власної гідності найбільш помітне у взаєминах підлітка з товаришами,

особливо зі старшими. І він радить педагогам враховувати це у виховній роботі: створювати можливості для вияву дитячої ініціативи, не обмежувати дітей нормами і правилами, що сковують особистість, не копіювати організаційну структуру колективів дорослих, не зводити дисципліну до переліку заборон, але насичувати колективну діяльність високomorальними ідеями. Досліджуючи вікові особливості підлітків, В.О. Сухомлинський зазначає: “Усвідомлення особистої гідності – серйозний фактор морального розвитку вихованця. Це виражається в тому, що підліток намагається в праці довести свою особисту гідність. У багатьох підлітків спостерігається прагнення й бажання виконати роботу якомога краще. Окремі вихователі ігнорують це, ставляться до підлітків як до 7-8 річних малюків; намагаються контролювати кожен їхній крок. Такий контроль не рідко сприймається як недовіра, якій підлітки протиставляють усе, що тільки можуть: від непослуху до байдужості до справи” [8, с. 334-335]. Своє бачення виховання у дитей культури гідності український педагог втілює у практику “Школи радості”.

Ми поділяємо погляди К.І.Чорної, яка пов’язує становлення відкритого демократичного суспільства, що передбачає, заміну старих авторитарних зовнішніх способів регулювання поведінки людей на нові, внутрішні регулятори, орієнтовані на особистостей з більш високим рівнем гуманістичної моральності. Одним із таких регуляторів, на її думку, є почуття власної гідності, так як саме через нього здійснюється найбільш ефективний моральний спосіб регулювання поведінки людини, яка добровільно у цілковитій відповідності, гармонії зі своїми почуттями й переконаннями здійснює вчинки, що відповідають моральним вимогам суспільства.

На думку К.І.Чорної, становлення культури гідності особистості обумовлене прагненням України до євроінтеграції. Зокрема, вчена відмічає зміни, що передбачають встановлення прав людини, які є гарантією для збереження її гідності та честі. Таким чином, створюються зовнішні умови формування внутрішніх регуляторів поведінки зростаючої особистості. Та й хто поважатиме країну, в якій люди не можуть відстояти повагу до себе як з боку окремої особи, так і держави в цілому?

На думку В.С.Мовчан, гідність є результатом свідомого удосконалення особистістю власної природи, що відображає

уяву про цінність будь-якої людини як моральної особи та проявляється у ставленні людини до самої себе, ставленні до неї з боку інших. Педагог звертає увагу на типові підміни гідності майновими статками, посадами, престижними речами. Згідно з В.С.Мовчан, “Гідною є та людина, що перемогла в собі дратівливість, упередженість, що до інших і налаштувалася на приязнь і порозуміння. Гідна та людина, що вимоглива до себе й не схильна в негараздах звинувачувати інших або посилатися на обставини. Гідні ті люди, що уміють долати життєві негаразди, фізичну неміч” [5, с. 95]. В.С.Мовчан звернула увагу на те, що усвідомлення власної гідності це велика спонука до творчого самоздійснення. “Гідна людина не зі страху, а з самоповаги ніколи не чинить того, що може принизити її гідність. З самоповаги вона прагне якомога глибше пізнати свої можливості. Це запорука успішності навчання, успіхів у справах, які розпочинаєш, бо з почуття гідності не полишиш їх недокінченими, це прагнення випробувати себе у спорті, моделюванні, в художній діяльності тощо” [5, с. 97].

На думку С.В.Удовицької, показниками гідності підлітків є самопізнання, самосхвалення, гідна поведінка. Зокрема, самоповага є “умовою виховання духовного потенціалу особистості, що дозволяє їй нормативно діяти у різних соціальних ситуаціях. Гідність стимулює свідому саморегуляцію та самовиховання” [9].

Серед російських педагогів на увагу заслуговує дисертаційне дослідження І.А.Абатніної “Педагогічні основи виховання уявлень про честь і гідність у юнаків в системі довузівської військової підготовки”, де гідність розглядається у контексті моральної свідомості, що розкриває ставлення людини до себе, до інших людей, до світу в цілому. Виховання гідності педагог характеризує як двосторонній, тривалий, неперервний процес спрямований на розвиток моральних переконань, моральних якостей і почуттів, стійких норм поведінки, формування морального досвіду тощо. У процесі виховання гідності І.А.Абатніна виділяє наступні функції:

- регулювальна функція – моральна регуляція у виборі вчинків, перенесення у поведінку людини реальних моральних стосунків даного суспільства;
- сенсоутворювальна функція – готовність індивіда здійснювати моральні поступки, виражати оціночні судження морального спрямування;

– інтегрувальна функція – виховання гідності на ґрунті свободи, емоційного підйому, вольових зусиль, життєвого досвіду особистості підпорядкованого моральним цілям.

Розроблена дослідницею, модель виховання включає мету (виховання уявлень про честь і гідність), завдання (інтеріоризація моральних цінностей, правил взаємодії в колективі), формування установок та саморозвитку вихованців. Педагог радить використовувати такі форми і методи як бесіди, лекції, семінари, диспути, практикуми моральності, моральні уроки пам'яті, чоловічі розмови, методи проблемного вирішення ситуацій, позитивний приклад, переконання, участь в колективній діяльності, аналіз результатів діяльності тощо.

Погляди І.А.Абатніної поділяє така російська вчена, як Н.К.Рудась, яка розглядає гідність як моральну позицію спротиву “тиску життя”, “репресивності культури”, “репресивності соціуму”, що відображає сутнісну людську потребу в повазі з боку оточуючих та самоповазі. При цьому педагог переконана, що для сучасного вчителя актуальності набувають суб'єкт-суб'єктні стосунки з вихованцями.

Аналіз наукових джерел дозволив виявити такі суперечності:

- між авторитарною і гуманістичною мораллю у виховній системі сучасної школи;
- кризовими явищами у моральній сфері та необхідністю виховання людини з високим рівнем культури гідності;
- прагненням старших підлітків до визнання їхньої гідності та недбалим ставленням до чужої гідності.

Дослідження не вичерпало всіх аспектів проблеми виховання культури гідності у старших підлітків. Подальших досліджень потребують проблеми, пов'язані з структурою та діагностикою виховання культури гідності старших підлітків у позаурочній діяльності, розробки виховних методик і технологій, пов'язаних із зазначеною проблемою.

Література:

1. Бех І.Д. Гідність як духовний геном особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 1(62). – С. 76-89.
2. Братусь Б.С. Нравственное сознание личности. Психологическое исследование М. : Знание, 1985.; Братусь Б.С. Психология. Нравственность. Культура. М. : Роспедагенство, 1994.

3. Зайцева Ю.Е. Чувства собственного достоинства как психологический феномен: Дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Юлия Евгеньевна Зайцева. – Санкт-Петербург, 2003. – 180 с.
4. Кирюшкина Т. Нравственное содержание рекламного сообщения на примере печатной рекламы. // Ежегодник Российского психологического общества. Психология и ее приложения: психология в системе наук (междисциплинарные исследования). – Том 9, Вып. 1. – М., 2002. С. 144-145.;
5. Мовчан В.С. Етика: Книга для учителя: Навч.-метод. посіб. / В. С. Мовчан. – К. : Знання, 2008, – 303 с.
6. Рибалка В.В. Аксиологічні основи психологічної культури особистості: Навч.-метод. посіб. / В. В. Рибалка – К. : АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих; Ін-т обдарованої дитини; АПН і МОН України, Укр. Наук.-метод. центр практ. Психології і соц. роботи. – Чернівці : “Технодрук”, 2009. – 228 с.
7. Слободчиков В.И. Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности. Учебное пособие для вузов. / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М.: Школа-Пресс, 1995.
8. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т./ В. О. Сухомлинський. – К.: Рад.школа, 1976. – Т.1. – 654 с.
9. Тофтул М. Г. Етика: [навчальний посібник] / М. Г. Тофтул. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2005. – 416 с.
10. Удовицька С.В. Виховання гідності молодших підлітків у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи: автореф. дис.. на здобуття ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / С. В. Удовицька – К., 2010. – 18 с.
11. Schwartz S., Bilski W. Toward a Universal Psychological Structure of Human Values //J. of Psychology and Social Psychology, 1987, pp. 550-562.

В статье раскрываются проблемы воспитания достоинства у старших подростков как базовой гуманистической ценности в теории и практике педагогической науки.

Ключевые слова: воспитание, достоинство, достоинство личности, базовые гуманистические ценности.

In the article the problems of education of dignity open up for senior teenagers as a base humanism value in a theory and practice of pedagogical science.

Key words: education, dignity, dignity of personality, base humanism values.